Examen HAVO

2021

tijdvak 2
donderdag 24 juni
9.00 - 11.30 uur

tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 32 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 69 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Dit examen gaat over het verruimen van de blik, over kunstenaars, architecten en vormgevers die door te reizen of zich op andere wijze te verdiepen in de ander of in het vreemde, inspiratie of kennis opdoen die van invloed is op hun werk.

De toren van Babel

Vragen bij afbeelding 1 tot en met 5

De toren van Babel werd volgens een verhaal uit de Bijbel ooit gebouwd door een volk dat wilde laten zien hoe machtig het was. De toren moest daarom tot aan de hemel reiken. God zag dit als een teken van hoogmoed. Hij strafte de bouwers door hen verschillende talen te laten spreken. Daardoor konden zij elkaar niet langer verstaan, wat samenwerken onmogelijk maakte. De toren werd niet voltooid en het volk viel uiteen: de mensen verspreidden zich over de aarde.

Op afbeelding 1 zie je *De toren van Babel*, geschilderd door Pieter Bruegel in 1568. Afbeelding 2 toont een detail. Volgens het verhaal ging het om een toren die tot aan de hemel reikte. Bruegel wilde in zijn schilderij dit enorme formaat van de toren benadrukken.

3p **1** Noem drie aspecten van de voorstelling waaruit dit blijkt.

Bruegel baseerde zijn toren op het Colosseum in Rome, een stad die hij bezocht tijdens zijn reis door Italië. Veel kunstenaars uit Noord-Europa maakten in die tijd een studiereis naar Italië, zo ook Jan Gossaert. Op figuur 1 zie je een schets die Gossaert maakte van het Colosseum in Rome.

figuur 1

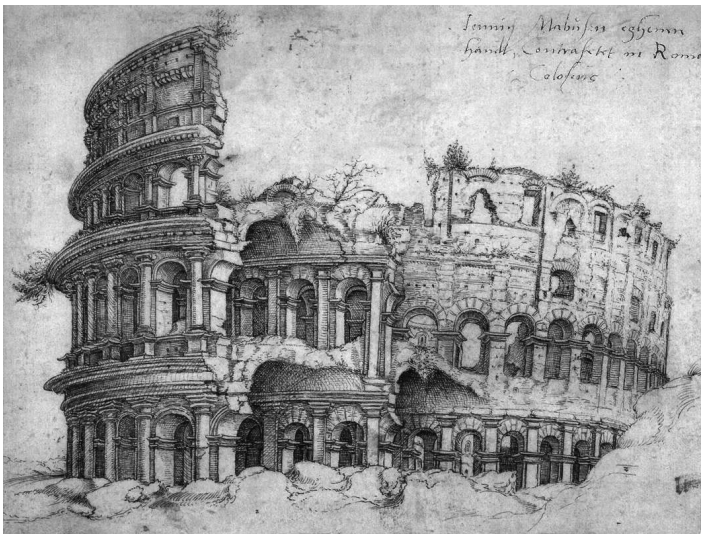

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

3p **2** Geef drie redenen waarom kunstenaars een dergelijke studiereis naar Italië maakten.

Bruegel nam het Colosseum als voorbeeld voor zijn toren van Babel.

2p **3** Leg uit
- waarom het Colosseum zich goed leende als voorbeeld voor Bruegels toren, en
- dat deze zichtbare verwijzing de morele boodschap nog eens benadrukt.

Bruegel was zeker niet de enige die dit Bijbelverhaal tot onderwerp van zijn werk maakte. Met name in de havenstad Antwerpen, waar Bruegel enige tijd woonde en werkte, bleek dit onderwerp bij schilders uit die tijd behoorlijk populair.

1p **4** Geef hiervoor een verklaring.

Op afbeelding 3 en 4 zie je *Babel*, een installatie uit 2001 gemaakt door de Braziliaanse kunstenaar Cildo Meireles. De kunstenaar verzamelde ruim tien jaar lang tweedehands radio's op zijn reizen door diverse landen. Van deze radio's bouwde hij een toren.

Bekijk afbeelding 3 en 4.
De installatie doet denken aan een kantoor- of woontoren. De radio's, die hier als bouwelement dienen, versterken die associatie.

2p **5** Leg met twee voorbeelden uit dat de radio's de associatie met een kantoor- of woontoren versterken.

De oudste radio's zijn gebruikt voor de basis van de toren en de nieuwere versies voor de top. Meireles maakte de toren zo dat hij hoger lijkt dan hij in werkelijkheid is.

2p **6** Beschrijf twee manieren waarop Meireles dit effect bereikt.

De radio's staan aan en zijn op zenders van over de hele wereld afgestemd. Het volume staat net hard genoeg om te horen dat de radio's aanstaan, maar te zacht om te horen wat er gezegd of gezongen wordt. Het is een kakofonie van geluiden. Meireles omschrijft zijn toren als "the tower of incomprehension" (de toren van onbegrip).

Zijn toren is te zien als een hedendaagse variant op het thema van de toren van Babel.

2p **7** Leg dit uit. Betrek een aspect van de voorstelling in je uitleg.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Op afbeelding 5 zie je de toren van het Louise Weissgebouw uit 1999 in Straatsburg. Het gebouw is ontworpen door Architecture-Studio uit Parijs en is bedoeld voor de vergaderingen van het Europees Parlement. Twaalf keer per jaar komen de vertegenwoordigers van de verschillende lidstaten in dit gebouw bijeen. Op figuur 2 zie je een bovenaanzicht van de toren en het aangrenzende gebouw.

figuur 2

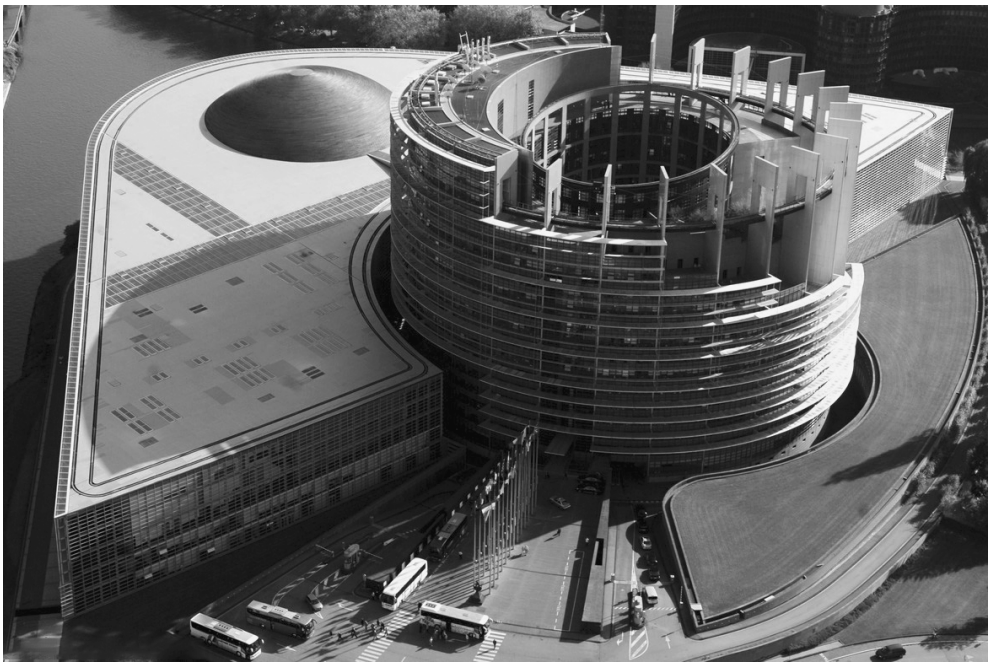

De Europese Unie is nog steeds in ontwikkeling. De architecten wilden in hun gebouw het 'proces van eenwording' tot uitdrukking brengen, waarbij de cirkel eenheid symboliseert.
Bekijk afbeelding 5 en figuur 2.

2p **8** Beschrijf aan de hand van twee aspecten van het exterieur hoe de architecten het 'proces van eenwording' tot uitdrukking proberen te brengen.

De architecten verwijzen in hun ontwerp van het Louise Weissgebouw onder meer naar het thema van de toren van Babel zoals verbeeld door Pieter Bruegel.

1p **9** Vind je dit thema passen bij een gebouw van het Europees Parlement? Onderbouw je mening met een argument.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Vragen bij afbeelding 6 tot en met 10

De Duitse kunstenaar Albrecht Dürer (1471 – 1528) woonde en werkte zijn hele leven in Neurenberg, maar was tegelijk een ondernemend en reislustig kunstenaar. Zo gaf hij leiding aan een drukkerij, trok hij twee keer over de Alpen naar Italië en bezocht hij de Nederlanden. Vanuit Venetië schreef Dürer aan een vriend over de waardering die hij in Italië als kunstenaar kreeg: "Hier ben ik een man van aanzien, thuis slechts een parasiet."

Bekijk afbeelding 6.
Op afbeelding 6 zie je een vroeg zelfportret van Dürer (1498). Hij beeldt zichzelf af als man van aanzien.

3p **10** Noem drie aspecten van de voorstelling waaruit je dit kunt afleiden.
Laat de signatuur buiten beschouwing.

Kunstenaars maakten in de renaissance – anders dan in de middeleeuwen – vaker zelfportretten.

3p **11** Geef hiervoor drie redenen.

Bekijk afbeelding 6.
In dit zelfportret wordt de blik van de beschouwer nadrukkelijk naar het open raam met uitzicht op een berglandschap gestuurd. Dürer wil met dit doorkijkje iets vertellen over zichzelf.

3p **12** Beschrijf
- op welke twee manieren de blik van de beschouwer naar het open raam wordt gestuurd, en
- leg uit wat Dürer met dit doorkijkje wil vertellen over zichzelf.

Dürer maakte tijdens zijn reizen regelmatig aquarellen. Op afbeelding 7 zie je zo'n aquarel, *Gezicht op Arco*, dat hij maakte op zijn reis door Italië in 1495.

2p **13** Geef twee voordelen die het werken met aquarelverf voor Dürer heeft tijdens zijn reis (vergeleken met het werken met olieverf).

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

In 1521 reisde Dürer door de Nederlanden. In Antwerpen maakte hij kennis met de schilder Joachim Patinir (1480 – 1524). Dürer beschrijft deze kunstenaar in een van zijn dagboeken als "gut Landschaftmahler" (goede landschapsschilder). Patinir reisde zelf niet buiten de Nederlanden.

Op afbeelding 8 zie je een landschap van Patinir: *Landschap met de heilige Hieronymus* uit 1517. Op de voorgrond zie je de heilige die een doorn uit de poot van een leeuw haalt.

Het landschap op afbeelding 7 heeft Dürer zeer waarschijnlijk buiten, naar de waarneming geschilderd. Uit het schilderij op afbeelding 8 is af te leiden dat Patinir, anders dan Dürer, meer naar de fantasie heeft gewerkt.

2p **14** Beschrijf twee verschillende aspecten van afbeelding 8 waaruit je kunt afleiden dat Patinir meer naar de fantasie heeft gewerkt.

Bekijk afbeelding 8.
Dürer omschrijft Patinir in zijn dagboek als een "goede landschapsschilder" en daarmee als een kunstenaar die voor zijn tijd vernieuwend werk maakte.

2p **15** Geef twee redenen waarom dit werk van Patinir in zijn tijd werd gezien als vernieuwend.

Op afbeelding 9 zie je *Het grote stuk gras*, een aquarel geschilderd door Dürer. Op afbeelding 10 zie je een tekening in inkt en krijt van de renaissancekunstenaar Leonardo da Vinci: *Ster van Bethlehem* (deze titel verwijst naar een plant met die naam).

De werken zijn ongeveer rond dezelfde tijd gemaakt. Uit de werken is echter af te leiden dat Dürers benadering van de natuur verschilt van die van Da Vinci. Dürer wil vooral de schoonheid van Gods schepping weergeven. Da Vinci heeft met zijn tekening een wetenschappelijk doel.

2p **16** Toon dit verschil in benadering aan door **twee aspecten** van Dürers aquarel te vergelijken met de tekening van Da Vinci.

Dürer leidde in Neurenberg een drukkerij waar hij ook zijn eigen prenten produceerde. Daarnaast reisde Dürer veel. Op die manier leverde hij met zijn werk een grote bijdrage aan de verspreiding van kennis over kunst en natuur door heel Europa. Toch werd hij, anders dan in Italië, in zijn eigen land veel minder gewaardeerd.

2p **17** Geef een reden waarom Dürer
- in Italië wel werd gewaardeerd, en
- in Duitsland veel minder.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Vragen bij afbeelding 11 tot en met 17

De Franse kunstenaar Paul Gauguin werd aangetrokken door het pure leven zoals hij dat hoopte aan te treffen op eilanden in de Stille Oceaan. Hij vond deze 'primitieve' samenlevingen oorspronkelijker en eerlijker dan zijn eigen westerse cultuur. In 1891 verhuisde hij zelfs naar Tahiti. De bouwwerken en voorwerpen uit deze verre gebieden werden een inspiratiebron voor zijn werk.

Op afbeelding 11 zie je een beschilderd houtsnijwerk dat Gauguin in 1890 maakte. De titel, *Soyez mystérieuses* (Wees mysterieus), is linksboven in het hout gegraveerd.
Bekijk afbeelding 11.
Het werk heeft een geheimzinnige sfeer, die onder andere tot uiting komt in de manier waarop de natuur wordt voorgesteld. Zo is de maan, rechtsboven, deels voorgesteld als een vrouwenfiguur.

2p **18** Beschrijf nog twee manieren waarop de voorstelling van de natuur de geheimzinnige sfeer versterkt.

figuur 3

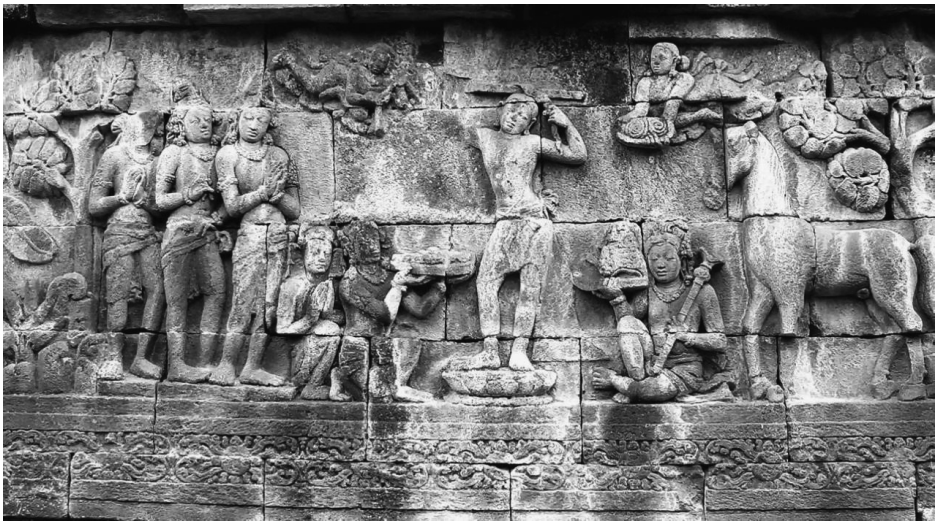

Gauguin werd geïnspireerd door niet-westerse kunst zoals wandreliëfs van boeddhistische tempels, waarvan je er een ziet op figuur 3. Dergelijke kunst vormde een belangrijke inspiratiebron voor *Soyez mystérieuses*.

Bekijk afbeelding 11.

3p **19** Beschrijf drie aspecten van de vormgeving van *Soyez mystérieuses* waaruit de invloed van niet-westerse kunst blijkt.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Gauguin schreef veel brieven aan zijn collega-kunstenaars. Hij raadde hun aan om in hun werk niet alleen oog te hebben voor het oppervlakkige en zeker niet te vervallen in de "gruwelijke gekunsteldheid van de Academie voor Schone Kunsten".

Op afbeelding 12 zie je een voorbeeld van een dergelijk academisch werk: *De geboorte van Venus* (1879) geschilderd door Bouguereau.
Bekijk afbeelding 12 en lees nog eens de woorden van Gauguin.

2p **20** Leg uit
- waarop Gauguins afkeer van de Academie zich precies richtte, en
- wat de reden was voor deze sterke afkeer.

De kunstenaar Constantin Brancusi reisde in 1904 vanuit Roemenië naar Parijs. Hij werd aangetrokken door het levendige kunstklimaat aldaar en nam les aan de Academie. In 1908 werkte hij kort voor de beroemde beeldhouwer Rodin.

Op figuur 4 zie je een vroeg werk van Brancusi: *Slaap* (1908). Zowel uit de voorstelling als uit de bewerking van de steen is de invloed van Rodin af te leiden.

figuur 4

Bekijk figuur 4.
De figuur in steen lijkt te slapen: de ogen zijn gesloten. Brancusi versterkt deze indruk van 'slapen' door een contrast aan te brengen in het marmer.

2p **21** Beschrijf
- welk contrast Brancusi aanbrengt in het marmer, en
- hoe hiermee de indruk van 'slapen' wordt versterkt.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Tussen 1908 en 1909 maakte het werk van Brancusi een grote ontwikkeling door. Hij wilde zich onderscheiden van zijn beroemde leermeester Rodin. Op afbeelding 13 zie je *Slapende muze* uit 1910.
Bekijk figuur 4 en afbeelding 13.
Vergeleken met het hoofd op figuur 4 is het hoofd op afbeelding 13 sterk vereenvoudigd.

2p **22** Beschrijf twee verschillende vereenvoudigingen.

Afrikaanse maskers en andere etnografische voorwerpen waren belangrijke inspiratiebronnen voor kunstenaars zoals Brancusi. Ze werden verzameld en waren te zien bij de kunstenaars thuis, in het volkenkundig museum of in galeries in Parijs.

figuur 5

Maskers, zoals het masker hiernaast, werden gewaardeerd om hun expressieve kwaliteit en veronderstelde magische kracht. Na de Eerste Wereldoorlog (1914 – 1918) raakte een veel breder publiek geïnteresseerd in 'primitieve kunst': Afrika kwam in de mode.

Op afbeelding 14 zie je *Noir et blanche* (Zwart en wit). De Amerikaanse fotograaf Man Ray maakte deze foto in 1926 voor het modetijdschrift *Vogue*. Man Ray was bevriend met Brancusi en ging om met dadaïsten en surrealisten.

Bekijk afbeelding 13 en afbeelding 14.
Man Ray liet zich voor deze foto inspireren door *Slapende muze* van Brancusi. Maar uit de manier waarop het hoofd en het masker zijn gecombineerd blijkt vooral de invloed van het surrealisme, zoals het thema van de droom en het (onder)bewustzijn.

2p **23** Leg uit
- wat de voorstelling zo surrealistisch maakt, en
- op welke manier de vormgeving dit surrealistische karakter van de foto versterkt.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

De foto werd in *Vogue* gepubliceerd met het onderschrift: "Gezicht van parelmoer en masker van ebbenhout".

1p **24** Geef een verklaring voor de keuze van *Vogue* om dit onderschrift te gebruiken (en niet de titel van Man Ray).

Op afbeeldingen 15, 16 en 17 zie je *This second Dreamer* (Deze tweede dromer) uit 2017. Het is een bronzen beeld van de Afro-Amerikaanse kunstenaar Wangechi Mutu. Mutu groeide op in Kenia en volgde haar kunstopleiding in Amerika. In haar werk combineert zij invloeden van haar Afrikaanse achtergrond met invloeden uit de westerse kunst. *This second Dreamer* is een zelfportret.

Bekijk afbeelding 13, 15, 16 en 17.
Mutu baseerde dit werk op *Slapende muze* van Brancusi (afbeelding 13). Het werk is echter een (zelf)portret.

2p **25** Beschrijf twee aspecten van Mutu's werk waaruit je kunt afleiden dat het een zelfportret is.

Stelling: de titel *This second Dreamer* verwijst naar Mutu's persoonlijke geschiedenis.

1p **26** Geef een argument dat deze stelling ondersteunt.

Tropisch modernisme

Vragen bij afbeelding 18 tot en met 22

Op afbeelding 18 en 19 zie je het museum voor moderne kunst in een voorstad van Rio de Janeiro (Brazilië). Het is ontworpen door de Braziliaanse architect Oscar Niemeyer (1907 – 2012). Het museum, dat werd geopend in 1996, is gebouwd op een rotspunt met uitzicht over een grote baai.

Niemeyer wilde dat het zou lijken alsof zijn gebouw "als een bloem uit de rots kwam".
Bekijk afbeelding 18, 19 en 22.

3p **27** Beschrijf dit effect aan de hand van drie aspecten van het exterieur. Laat de lintvormige entree buiten beschouwing.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Op figuur 6 zie je een doorsnede van het gebouw.

figuur 6

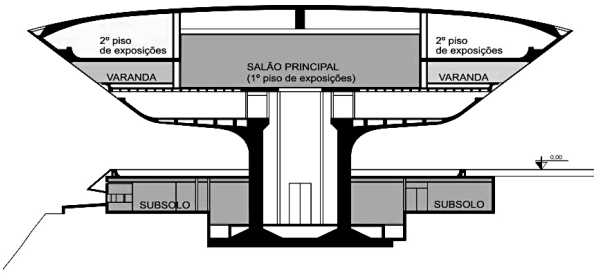

Het dak heeft een diameter van 50 meter en wordt op meerdere plekken ondersteund. Toch kan een dergelijke grote overspanning alleen gerealiseerd worden door het dak van een bepaald (samengesteld) materiaal te maken.

2p **28** Noem
- het materiaal, en
- leg uit waarom dit materiaal wordt toegepast om een dergelijk grote overspanning te realiseren.

Oscar Niemeyer was tijdens het ontwerpen van dit gebouw sterk beïnvloed door de moderne architectuur van Le Corbusier.
Op afbeelding 20 zie je Villa Savoye van Le Corbusier. De villa wordt beschouwd als een voorbeeld van modernistische architectuur.

Bekijk afbeelding 18, 19 en 20.
Kenmerken van deze modernistische stijl zijn te herkennen in het gebouw van Niemeyer, zoals de sobere, strak uitgevoerde witte gevels.

3p **29** Noem nog drie kenmerken van modernistische architectuur die je terugvindt in het gebouw van Niemeyer.

Niemeyers architectuur werd door collega-architecten wel omschreven als "een tropische variant op het modernistische ideaal". Volgens de Engelse architect Norman Foster ontwierp Niemeyer vanuit de idee dat een schitterende vorm (schoonheid) vanzelf functioneel wordt.
Daarmee draaide Niemeyer in de visie van Foster een belangrijk uitgangspunt van de modernistische ontwerppraktijk om.

2p **30** Geef
- dit belangrijke uitgangspunt van de modernistische ontwerppraktijk, en
- leg het verschil uit met Niemeyers schoonheidsopvatting, zoals omschreven door Foster.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Brazilië diende in 2016 als inspiratiebron voor de zogenaamde 'Cruise Collection 2017' van modehuis Louis Vuitton. Een cruisecollectie, ook wel vakantie- of reiscollectie genoemd, wordt in het voorseizoen uitgebracht en liefst op een bijzondere locatie gepresenteerd.

Op afbeelding 21a en 21b zie je twee ontwerpen uit deze collectie. Nicolas Ghesquière, die de collectie voor Vuitton ontwierp, was vol lof over de tropische uitstraling van Brazilië, over de "explosieve energie" en "dynamiek".
Bekijk afbeelding 21a en 21b.

2p **31** Beschrijf de dynamiek in deze kledingontwerpen aan de hand van twee aspecten van de vormgeving.

Vuitton koos Niemeyers museum uit als locatie om de cruisecollectie te presenteren. Op afbeelding 22 zie je de modellen op het toegangspad van het museum. Je ziet op afbeelding 19 het vervolg van hun looproute langs een slingerende baan van plastic kratten.

Niemeyers gebouw en de ligging ervan moeten voor Vuitton erg aantrekkelijk zijn geweest voor de presentatie van de cruisecollectie.

3p **32** Leg dit uit aan de hand van drie voorbeelden.

Bronvermelding
Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.